

УДК 94(477)

В. А. Непорожній

## КАДРОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ УСТАНОВ НАН СОЦІОГУМАНІТАРНОГО ПРОФІЛЮ (1990–2010 рр.)

*У статті досліджується кадровий потенціал установ НАН соціогуманітарного профілю вітчизняної науки (1990-2010 рр.). Визначається кількість осіб, які забезпечують функціонування закладів НАН України соціогуманітарного напрямку та вікова структура кадрів. Розглядається вплив погіршеного матеріального забезпечення академічних установ з боку держави на скорочення кількості науковців соціогуманітарного профілю в Україні та зниження якості здійснюваних ними досліджень. Розглядається формування нового покоління дослідників, для яких характерне володіння мовами та користування сучасними засобами наукової комунікації. Досліджуються як позитивні, так і негативні моменти процесу інтеграції національної системи підготовки і атестації наукових кадрів до західноєвропейської та результати її функціонування на практиці.*

**Ключові слова:** наукові кадри, аспірантура, докторантура, науковий потенціал, Національна академія наук України, вищий навчальний заклад.

Україна є державою, що володіє достатньо вагомим науковим кадровим потенціалом, який відчутно впливає на її соціально-економічний розвиток. Актуальною постає проблема створення ефективної системи забезпечення якісного зростання кадрового потенціалу науки з урахуванням тенденцій цивілізаційного поступу та стратегічних напрямів розвитку держави. В умовах глобалізації суттєвих змін, у тому числі й в Україні, зазнає соціогуманітарна сфера, яка є важливим чинником сталого розвитку науки. Рівень наукового потенціалу й подальший його розвиток залежить від потужності базових для нього складників – кадрового і матеріально-технічного. Існуюча вітчизняна система підготовки наукових кадрів має зазнати структурної трансформації. Дослідження особливостей та динаміки розвитку кадрового потенціалу установ НАН соціогуманітарного профілю в останні роки (фінансове забезпечення, рівень інноваційної активності, вплив економічної кризи на процеси наукового розвитку) стає дедалі популярнішим. Висвітлення широкого кола питань, які мали місце у кадровому забезпеченні науки, дає можливість узагальнити набутий досвід, виокремити в ньому позитивні та негативні сторони, поглибити теоретичні уявлення, дати практичні рекомендації щодо їх ефективного вирішення.

Отже, враховуючи зазначене вище, обрана нами для вивчення тема має наукове, суспільно-політичне значення, чим зумовлено її актуальність.

Метою розвідки є дослідження особливостей та динаміки розвитку кадрового потенціалу НАН соціогуманітарного профілю (1990-2010 рр.), пошук шляхів удосконалення наукової роботи та підготовки кадрів в соціогуманітарних установах НАН України.

Певні сторони цього питання розкриті в працях Чумаченко М.Г. [1], Шкворець Ю.Ф та Шильської Н.М. [2], Кураса І.Ф. [3], Коваленко Я.Ю. [4], Малицького Б.А. [5]. та ін.

Світова глобалізація та розвиток інформаційних технологій, трансформація українського суспільства та перехід до створення національної інноваційної системи – такими є зовнішні та внутрішні імперативи, що впливають на розвиток вітчизняного кадрового науково-технічного потенціалу. Як осередок інтелектуальних ресурсів суспільства кадровий потенціал науково-технічної сфери впливає на конкурентоспроможність економіки та переважно визначає місце держави на світовому глобалізованому ринку. Стратегічним завданням України є ефективне використання цього потенціалу, що обумовлюється досягненням гармонізації основних параметрів науково-технологічної сфери (внутрішніх чинників) та сприяння зростанню попиту на науково кваліфіковані кадри в економіці (зовнішніх чинників). Для вирішення цього завдання необхідним є побудова гнучкої, адекватної системи кадрового забезпечення, здатної не лише ефективно реагувати на зовнішні виклики, а й сприяти формуванню перспективних напрямів науково-технологічного розвитку країни як підґрунтя її суспільно-економічного прогресу.

Україна є державою, що володіє достатньо вагомим науково-технічним кадровим потенціалом, який відчутно впливає на її соціально-економічний розвиток. За рівнем такого впливу – 4,6 дослідників на 1000 осіб економічно активного населення – Україна дещо поступається країнам ЄС (5,7 – для перших 15 країн ЄС), проте випереджає нових членів цього Союзу, зокрема Словенію (4,5), Словаччину та Угорщину (3,7), а також Польщу (3,3). Одночасно чисельність наукових кадрів в Україні на відміну від переважної більшості європейських країн зменшується, що погіршує передумови успішної реалізації євроінтеграційних прагнень держави [6].

Відсутність основних прописаних положень державної політики щодо збереження інтелектуального потенціалу країни спричинило складнощі при нарощенні якості кадрового потенціалу країни.

На середину 1990-х років у світі нараховувалося більше 5 млн. наукових співробітників, 94 % з яких працювали у розвинутих країнах, і лише 6 % у країнах, що розвивалися, до яких входила і Україна [7, с.37].

В досліджуваній період відбувається відхід молодих науковців з інститутів через причини пов'язані з низькою заробітною платою, відсутністю реальних перспектив придбання власного або отримання службового житла, все це стримувало кадрове самовідтворення академічної соціогуманітаристики. В Україні покидання науки дослідниками набувало катастрофічних масштабів. За кількістю науковців на тисячу

зайнятого населення Україна опустилась до найнижчого рівня в Європі – 3,7 чол. (в країнах ЄС-9,2-24), що суперечило як світовим тенденціям, так і потребам науково-кадрового забезпечення модернізації [8, с.25].

У 1990-і роки середній вік докторів наук на кожні два три роки в середньому збільшувався на один рік. У 1991 році середній вік доктора наук в Україні склав 55 років, 1997 – 58, 1998 – 59, у 2000 – 60. Аналогічна тенденція склалася і серед кандидатів наук [4, с.80-81].

З кінця 1990 років спостерігалось деяке вирівнювання у віковій структурі кадрів Інститутів соціогуманітарного профілю. Зросла частка молоді до 30 років. В 2003 році вона склала 17,1 %. Вікова структура установ секції Суспільних наук мала наступні показники: вікова група 30-39 років – 14,6%, 41-49 років – 25,6 %, 50-59 років – 23%, 60 і вище – 19,7% [9, с.475]. Отже, 42 % співробітників перебували у віці 50 і більше років. Цей факт не можна розцінювати як недолік, тому що досвід цієї вікової структури та кваліфікація учених старших вікових груп завжди був затребуваним. Водночас незбалансована вікова структура Інститутів стримувала забезпечення наступності та відтворення кадрового потенціалу.

В 2000-х роках, завдяки спрямованим зусиллям керівництва Інституту політичних і етнонаціональних досліджень, в установі кожен четвертий науковець і кожен третій кандидат наук мали вік до 35 років [10, с.27].

Згідно з дослідженнями Інституту соціології протягом 1990-х років “старіння” кадрів академічних соціогуманітарних інститутів відбувалося дещо повільніше, ніж, наприклад, в установах природничого профілю. Це пояснювалось ростом престижності соціогуманітарного знання, енергійним припливом молоді з вузів.

Болісною проблемою Інститутів були висококваліфіковані фахівці молодого і середнього віку. Звуженою залишалася ланка науковців у віці від 30 до 50 років. Це є наслідками відтоку найбільш активної, професійної частини дослідників в інші сфери діяльності, не пов'язані з науковою творчістю.

В 2000-х роках, керівництво НАН України здійснило заходи щодо подолання проблем старіння кадрового потенціалу, які дали певний результат. Проте, попри усі намагання, не було створено загальної системи залучення талановитої молоді до наукової роботи. Основною причиною цього була незначна підтримка держави, яка мала окремий і розрізнений характер.

Досить довго зберігалось дещо радянське ставлення до престижності наукової діяльності. Вона продовжувала вважатись матеріально вигідною, а також як така, що давала можливість вирватися з “радянського побуту”, хоча б за рахунок уявної або реальної причетності до науки.

Оплата наукової праці вчених – гуманітаріїв НАНУ не відповідає, ані кваліфікації, ані знанням і здійснюваній складній роботі. Світова практика свідчить: для повноцінного функціонування науки як галузі середня зарплата в ній повинна перевищувати середню по країні у 2-2,5 разів [11, с.14].

Протягом 1996-2002 років середня заробітна плата вчених НАН в розрахунку на одного штатного працівника зростала так як і в промисловості, а темпи зростання навіть перевищували загальне зростання заробітної плати по Україні (593,2 грн.). Середній розмір зарплати соціогуманітаріїв був дещо вищим, ніж співробітників деяких технічних інститутів. Очевидно, це пояснювалось тим, що соціогуманітарії мали дещо вужчі можливості у додаткових заробітках. Разом з тим, розмір заробітної плати не забезпечував потреб вчених. Це негативно позначалось на їх продуктивності праці, погіршувало ступінь залучення до наукової діяльності. Багато науковців шукали додаткових джерел заробітку – викладацька робота, консультаційна, експертна діяльність.

Низькі розміри оплати праці суттєво позначилися на матеріальному самопочутті молодих вчених, у яких були вищі потреби, ніж у старшого покоління, яке було забезпечене житлом, товарами необхідного вжитку тощо.

З середини 2000 років, НАН постійно привертала увагу органів влади до проблем наукової молоді. Значною мірою, завдяки її активній позиції вдалося сформувати багаторівневу систему адресної підтримки кращих молодих науковців та посилення мотивації молоді до наукової діяльності. В 2006 році діяло чотири загальноакадемічні форми підтримки [12, с.6].

Окремі заходи держави (присудження стипендій) сприяло активізації роботи талановитих молодих науковців, прискоренню підготовки і захисту ними дисертацій, розширенню сектору наукового пошуку. Проте, грошовий розмір стипендій не міг спонукати талановиту молодь обрати наукову діяльність як основний вид своєї роботи.

В 2000-і роки в інститутах стало традицією оголошення конкурсів на здобуття премій для молодих учених та аспірантів за кращі наукові роботи.

В 1996 році в Інституті національних відносин і політології працювало 113 співробітників, з яких 57 наукові співробітники [13, с.23].

В 2006 році в Інституті держави і права працювало 114 співробітників, із них 89 науковці, в тому числі: директор, два заступники директора, вчений секретар, радник при дирекції, сім завідуючими відділами, три головних наукових співробітники, вісім провідних науковців, 23 старших наукових співробітників, 15 наукових співробітників, 27 молодших наукових співробітників. В цьому ж році в науковому колективі Інституту історії України працювало 144 наукових співробітників, в тому ж числі 33 доктори, 89 кандидатів наук, два академіки, чотири члени-кореспонденти НАН України [14, с. 30].

Однією з найголовніших проблем виступала якість праці конкретного вченого чи колективу науковців. За загальноприйнятими критеріями, вона, як правило, визначалася за витратами на дослідження, кількістю опублікованих праць, індексом цитувань.

Сприяли розвитку і відтворенню наукового потенціалу інститутів НАН різного роду професійні об'єднання, громадські структури. В 1999 році була зареєстрована громадська організація Всеукраїнська

асоціація молодих науковців, метою якої було сприяння реалізації молодих ініціатив в науці. В Інституті історії НАН України продуктивно працювала Рада молодих вчених.

В інститутах соціогуманітарного профілю поширювалася така робота молодих науковців як літні школи, які проводилися під егідою академічних інститутів або благодійних фондів.

З середини 1990-х років почали поширюватися додаткові можливості продовження розробки наукової проблематики, в тому числі за рахунок грантів вітчизняних та зарубіжних фондів [15].

Важливою ознакою сучасної соціогуманітаристики стало формування нового стилю мислення, для якого характерне розмаїття методологій, науковий прагматизм, орієнтація на сучасний ринок ідей та розумової праці.

Починає формуватися новий тип дослідника, "новий інтелектуал". Для них характерним було володіння мовами, інтеграція в європейський простір, користування сучасними засобами наукової комунікації. Цей тип в усіх інститутах соціогуманітарного профілю постійно збільшується.

В соціогуманітарних інститутах НАН в цей час відбувалися зміни у сфері комунікацій, а саме, пов'язана з розгортанням інформаційної мережі Інтернет. Фахівці переходили до якісно нового збору і обробки інформації, її обміну. Одним із показників відповідності науковця вимогам ставав рівень комп'ютерної грамотності, уміння використовувати комп'ютерну техніку в своїй роботі. Більш продуктивно освоювали комп'ютер молоді науковці. За даними Інституту соціології, у 1998 році 54,2 % вчених ще не працювали з комп'ютером. В наступні роки ця цифра суттєво зменшилась. В 2000-і роки майже 90% науковців володіли технологіями збору і передачі аналітичної інформації [16, с.151].

В умовах поширення інформаційних технологій виникає реальна загроза втрати науковості та інші проблеми. Вони, на перший погляд, розширювали дослідницькі пошуки, інформаційні можливості, з іншого – руйнували соціокультурні засади існування науки й творчості взагалі. Інтернет спричинив свого роду "інформаційний перегрів", завдяки своїй паралельній, віртуальній реальності.

Незнання англійської мови ускладнювало вітчизняним науковцям підготовку і підтримку своєї кваліфікації, знижувало їх рейтинг. Не знання англійської мови заважало приєднанню до здобутків світової науки, адже у 1990-і роки у світі близько 85% наукової літератури видавалося англійською мовою [17, с.277]. Починаючи з 2000-х років відсоток соціогуманітаріїв, що почали надолжувати вивчення мов почав стрімко зростати.

В досліджувані роки підвищення кваліфікації спеціалістів стало дуже актуальним. В інститутах, відділах створювалися для цього умови. Участь у наукових конференціях, проведення наукових семінарів, спілкування з колегами за кордоном стають якомога частішими. Хоча стажування за кордоном не набуло масового явища, регулярніше за рубіж виїздила молодь, вчені старших поколінь віддавали перевагу спілкуватися з колегами в країні.

Соціогуманітарії НАН України поступово інтегрувалися до європейської наукової співпраці. Докторанти і аспіранти все частіше користувалися можливістю скористатися міжнародним відрядженням чи грантами від міжнародних фондів в Україні. З точки зору збереження і розвитку науково-кадрового потенціалу у складних соціально-економічних умовах, в яких перебувала вітчизняна наука, використання іноземних інвестицій для здійснення наукової діяльності і підвищення кваліфікації – було позитивним явищем [18, с.39].

Ефективним способом розв'язання кадрової кризи в науці є проведення підготовки молодих фахівців у провідних наукових центрах світу за рахунок держави і в інтересах держави. В Україні також практикувався такий підхід. Починаючи з середини 1990-х років, щорічно, завдяки налагодженим контактам з Радою Європи, ЮНЕСКО, фондами Фулбрайта, Сороса, Форда, Німецькою академічною службою обмінів (ДААД), Британською Радою та ін. організаціями, проходили навчання, стажувалися багато аспірантів, науковців інститутів соціогуманітарного профілю НАН. Така практика була корисною для професійного зростання, оволодіння іноземною мовою.

Незважаючи на такі тісні зв'язки, характерною рисою кадрової ситуації в соціогуманітарних установах був практично відсутній вплив науковців за кордон, хоча міжнародні зв'язки вчених були інтенсивними і значна частина їх часто вирушала за кордон на стажування, для роботи в архівах і бібліотеках, читання курсів у зарубіжних університетах, участі у міжнародних форумах.

В той же час негативним чинником був перехід цілого ряду провідних учених на державну службу та викладацьку роботу. В 1995 році співробітники Інституту соціології здійснили 22 закордонних відрядження [19, с.113].

Одним з пріоритетних напрямків у галузі державної політики у сфері науки і інновацій було проголошено інтеграцію науки і освіти. В Україні склалась стійка традиція співпраці інститутів і університетів з академічними інститутами і навпаки. Такий зв'язок був надзвичайно корисним, оскільки сприяв підготовці фахівців з підвищеним творчим потенціалом. Крім того ця багатопланова співпраця включала проведення спільних наукових досліджень, написання монографій, підручників, посібників.

Розширення співпраці Інститутів з вищою школою давало можливість омолодження складу, напрацьовувався досвід міжнародної взаємодії.

В Інститутах соціогуманітарного профілю роботі аспірантур та докторантур приділялася велика увага. Розглянемо спочатку умови, в яких відбувалася підготовка аспірантів і докторантів у досліджуваний період. З проголошенням незалежності України наукова система почала перетворюватися з регіональної на самостійну національну наукову систему. Складність перших років незалежності України зумовлено появою наслідків зростаючої в країні економічної кризи, що негативно вплинула на процес формування української наукової системи. Інтелектуальна, політична, соціально-економічна трансформація суспільства суперечливо позначилася на стані і перспективах розвитку вищої освіти. Вітчизняна вища школа зазнала серйозної кризи,

а з нею і її кадровий потенціал. Зауважимо, що в 1990–1991 рр. в Україні діяло 149 ВНЗ [20, с.458]. Підготовка професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів відбувалася у складних, динамічних умовах. Радянська система підготовки кандидатів і докторів наук через аспірантуру і докторантуру продовжувала існувати і надалі. У першій половині 90-х рр. XX ст. в усіх вищих навчальних закладах стався різкий спад якісно-кількісних характеристик професорсько-викладацького корпусу, спостерігався відтік молоді з науки, відбулося послаблення довіри до наукових досліджень, збільшилася як внутрішня еміграція (відхід до інших сфер діяльності), так і зовнішня еміграція. Наприклад, у 1994 р. з України виїхало 90 докторів наук, що в 1,3 рази більше, ніж у 1993 році [21].

З середини 90-х років XX ст. спостерігається деяке послаблення негативних тенденцій у розвитку вітчизняної науки, позначилася тенденція на зменшення відсіву зі сфери науки і освіти. Почалося зростання кількості нових кандидатів і докторів наук.

Однак, аналіз статистичних даних свідчить про підвищення престижу, в основному, вчених ступенів з економічних та юридичних наук. Наприкінці XX ст. особливо швидко збільшувалася кількість і різноманітність вищих навчальних закладів. Швидке кількісне зростання приватних вищих навчальних закладів призвело до відтоку частини викладачів з державних у приватні ВНЗ. Наприкінці 90-х рр. XX ст., за даними Міністерства освіти і науки, в Україні вже налічувалося 92 приватних вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації, в яких 43,6 % викладачів мали вчений ступінь (в Україні цей показник складав 58 %). Поступово зростала кількість штатних викладачів у приватних ВНЗ – у 1999 р. їх налічувалося майже 65 % [22, с.411].

На початку XXI ст. спостерігається кадрова стабілізація у вищих навчальних закладах України – як державних, так і приватних. Для цього етапу також характерне послаблення негативних тенденцій у розвитку вітчизняної науки і посилення ролі соціального управління діяльністю наукової інтелігенції. Аналіз статистичних даних свідчить, якщо у 1997 р. у ВНЗ України працювало 71,9 тис. викладачів, то у 2000 р. – 80 тис., а у 2004 р. їхня кількість сягала вже 95,8 тис. Спостерігається динаміка росту викладачів з науковим ступенем і вченим званням. Так, у 1997 р. у ВНЗ працювало 6,6 тис. докторів наук і 36,5 тис. кандидатів наук; у 2000 р. – відповідно 6,9 тис. і 39 тис., у 2004 р. – вже 7,7 тис. докторів і 44,4 тис. кандидатів наук [20, с.450; 22, с.480]. До викладання у вищій навчальній закладі залучаються вчені інших науково-дослідних інституцій. У цілому загальній тенденції змін професорсько-викладацького складу вищої школи можна визначити як процес поступової стабілізації при одночасному зростанні числа штатних і молодих викладачів.

З приєднанням України до Болонського процесу з 2005 р. Зросли вимоги і до кадрового потенціалу вищої школи: науковий ценз, штатний корпус викладачів, якість викладання, перехід на кредитно-модульну систему навчання тощо. Складним питанням залишається запровадження змін у системі підготовки науково-педагогічних кадрів. Певні труднощі з осені 2008 року вносить і світова фінансово-економічна криза, що негативно позначилася на фінансовому забезпеченні заходів Міносвіти щодо впровадження в життя Програми входу України до Болонського процесу, розрахованої до 2010 року.

Сьогодні мережа вищих навчальних закладів налічує 904 заклади усіх рівнів акредитації та форм власності. Якщо орієнтуватися на європейський досвід, це невиправдано багато. Дотепер в Україні зростала кількість вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації (з 156 у 1992 р. до 351 у 2008 р.) і вищих навчальних закладів приватної форми власності (з 25 у 1992 р. до 202 у 2008 р.) [24, с.122]. У ВНЗ різних рівнів акредитації нині працює 200,5 тис. педагогічних та науково-педагогічних працівників, з них 12,3 тис. докторів та 63,5 тис. кандидатів наук; 12,3 тис. професорів та 45,3 тис. доцентів [25; 26].

Основним джерелом підготовки науково-педагогічних кадрів як у Радянській Україні, так і в сучасній Україні залишається аспірантура і докторантура. Аналіз статистичних даних за роки незалежності України свідчить, що кількість організацій в Україні, що мають аспірантуру, постійно зростала. Так, у 1990 р. нараховувалося 291 організація, що мала аспірантуру; у 1995 р. – 374; у 2000 р. – 418; у 2005 р. – 496; у 2007 р. – 507 організацій. Відповідно зростала і чисельність аспірантів. Так, у 1990 р. в аспірантурі навчалось 13 374 особи, у 1995 р. – 17 464; у 2000 р. – 23 295; у 2005 р. – 29 866; у 2007 р. – 32 497 осіб [20, с.458].

Разом з тим, у першій половині 90-х рр. XX ст. сталися різкі зміни в аспірантурі: зменшилися конкурси до аспірантури, майже на 20 % скоротився захист дисертацій, спостерігався відтік молоді з аспірантури. Зменшилася і чисельність аспірантів-випускників. У 1990 р. було підготовлено 3377 аспірантів, у 1995 р. – 3372. До кінця XX ст. кількість підготовлених в аспірантурі починає поступово зростати – до 5132 у 2000 р. Тенденція збільшення характерна і для наступних років: у 2005 р. в аспірантурі підготовлено 6417 осіб, у 2007 р. – 7154 [20, с.458; 25, с.467; 27, с. 110].

Подібна тенденція характерна і для мережі докторантури. Кількість організацій, що мали докторантуру, зростала таким чином: у 1991 р. їх нараховувалося 93; у 1995 р. – 158; у 2000 р. – 209; у 2005 р. – 240; у 2007 р. – 252. Відповідно зростала і чисельність докторантів. Так, у 1991 р. у докторантурі навчалось 503 особи, у 1995 р. – 1105; у 2000 р. – 1131; у 2005 р. – 1315; у 2007 р. – 1418 [20, с.458; 25, с.467].

Змінюється і якісна характеристика докторантури. На початку XXI ст. не виконується державне замовлення щодо прийому в докторантуру, знижується її ефективність; захищається лише кожен десятий докторант. Наприклад, у 25 університетах України у 2002 році не захищено жодної кандидатської дисертації в установлені терміни, і в 19 університетах, серед яких 8 національних, за 2000–2004 роки не захищено у зазначений термін жодної докторської дисертації [28, с.114].

Навіть аспіранти і докторанти, які захистили дисертацію, не поспішали працювати на кафедрах у вищих навчальних закладах. Пояснюється це декількома причинами: низькою зарплатнею; зниженням престижу наукової роботи; надзвичайно суворими вимогами ВАКу тощо. Разом з тим, у багатьох вищих навчальних закладах і нині стабільно зберігаються високі показники щодо захисту дисертацій.

З приєднанням України до Болонського процесу постала нагальна потреба у реформуванні системи підготовки науково-педагогічних кадрів через аспірантуру і докторантуру. Зауважимо, що у більшості країн світу ступеня "доктора наук" немає.

Завершальним етапом закордонного навчання є підготовка доктора філософії. Ні в одній країні Заходу не здійснюють підготовку кандидатів наук, і тому у світі не знають такої номінації. У країнах ЄС відсутня така організація, як ВАК; науковий ступінь "доктора філософії" присуджують автономні університети; процедура захисту дисертацій не передбачає існування постійно діючих спеціалізованих учених рад тощо.

Ці та інші проблеми постали перед усіма державами пострадянського простору. Хоча в Україні і розроблено Програму входження до Болонського процесу до 2010 року, однак серед інших стоїть і питання щодо останнього (третього) рівня освітньої підготовки (аспірантури), реформа якого на національному рівні практично ще не почалася. У документах, що нині обговорює комітет Верховної Ради з освіти і науки, держава намагається обмежити "реформу" аспірантури косметичними змінами: збільшення терміну підготовки з трьох до чотирьох років і перейменування диплому "кандидата наук" на "доктора філософії" [24, с.20]. Тому, майже єдиним на сьогодні кроком можна назвати лише той факт, що ВАК України видає кандидатам наук підтвердження англійською мовою, що вони є докторами філософії.

Міністерство освіти і науки України останнім часом поставило перед Департаментом вищої освіти спільно з Державною інспекцією навчальних закладів та Інститутом інноваційних технологій і змісту освіти завдання: розгорнути роботу з підготовки до запровадження третього циклу навчання (доктора PhD) [25].

У Національному університеті "Києво-Могилянська академія" з вересня 2008 року розпочато перший експеримент з упровадженням структурованих докторських програм (PhD) європейського зразка відповідно до вимог ЄСОНП і створено першу в Україні Докторську школу з метою підготовки європейського науковця – доктора філософії. Мета проекту, на думку її директора М. Винницького, що Докторська школа НаУКМА зможе стати базою для визначення моделі функціонування аспірантури нового типу – а разом з нею визначить новий тип ВНЗ [26, с.29].

Отже, поглиблений аналіз матеріалів дослідження свідчить про безпосередню залежність стану якісно-кількісної характеристики професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів від політичних, економічних, соціальних, психологічних, технологічних та інших чинників на різних етапах розвитку сучасної України. Максимум зусиль спрямовано на подальше вдосконалення організаційно-структурних і змістовних компонентів нової моделі функціонування системи підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів. Подальший розвиток національної системи освіти в умовах сучасного поглиблення суспільних трансформацій істотно пов'язаний з її участю в європейських інтеграційних процесах, насамперед із вступом України до Болонського процесу. Для того, щоб певною мірою зберегти наявну потужність кадрового потенціалу науки, уряд повинен у найстисліші строки вдатися до рішучих практичних заходів щодо його підтримки.

#### **Джерела та література**

1. Чумаченко М. Г., Грубіч Г. К., Землянкін А. І. Концепція державної науково-технічної політики України в перехідний період / М. Г. Чумаченко, Г. К. Грубіч, А. І. Землянкін – Донецьк, 1996. – 356 с.
2. Шкворець Ю. Ф., Шильська Н. М. Державні науково-технічні програми як інструмент трансформації наукового потенціалу / Ю. Ф. Шкворець, Н. М. Шильська // Наука і наукознавство. – 1999. – № 1. – С. 66-80.
3. Курас І. Ф. Розвиток соціогуманітарних досліджень у Національній Академії наук України 1999-2003 / І. Ф. Курас // Етнополітологія. Перші кроки становлення. – К., 2004. – С. 704-725.
4. Коваленко Я. Ю. Підготовка наукових кадрів в Україні у 90-х роках ХХ століття.: дис. на здобуття ступеня кандидата істор. наук за спеціальністю: 07.00. – Історія України / Я. Ю. Коваленко. – Черкаси, 2010. – 224 с.
5. Малицький Б.А. Академічна наука: традиції і відповіді на нові виклики. / Б.А. Малицький // Вісник НАН України. – 2005. – №1. – С. 99-110.
6. Бублик С. Кадрове забезпечення науково-технологічного розвитку [Електронний ресурс] // С. Бублик – Режим доступу: [http://old.niss.gov.ua/book/2004\\_html/010.htm](http://old.niss.gov.ua/book/2004_html/010.htm).
7. Тарапов І. Інтелектуальний труд, наука і образование. Кризис в Украине / И.Тарапов. – Х.: Фолио, 1994. – 176 с.
8. Звернення Б. А. Малицького до Голови Верховної Ради України В. М. Литвина // Наука і наукознавство. – 2012. – №2. – С. 25.
9. Національна академія наук України: проблеми розвитку та входження в європейський науковий простір. – К., 2007. – 680 с.
10. Про підсумки діяльності Національної академії наук України у 2000 році та основні напрями її роботи в сучасних умовах: Доповідь Президента НАН, академіка Б.Є.Патона на сесії Загальних зборів НАН 7 квітня 2001 року / Б.Є.Патон // Наука та наукознавство. – 2001. – №2. – С.27.
11. Локтев В. Чи з'явиться світло в кінці тунелю? / В. Локтев // Вісник НАН України. – 2010. – №1. – С.14.
12. Про діяльність НАН України щодо залучення і закріплення наукової молоді у 2001-2006 рр. Доповідь академіка НАН України В.Д. Походенка на засіданні Президії НАН України // Вісник НАН України. – 2007. – №7. – С.6.
13. Академічна наука і науковці в сучасній Україні (за результатами соціологічного дослідження) / НАН України. Ін-т соціології. – К., 1998. – 67 с.
14. Онопрієнко В. Міжнародний рейтинг української науки / В. Онопрієнко // Вісник НАН України. – 2005. – №5. – С. 20-32.
15. Статистичний щорічник України за 1994 рік. – К.: Техніка, 1995. – 346 с.
16. Лобанова Л. С. Інтернаціоналізація підготовки наукових кадрів в Україні: вызовы современности, проблемы и стратегия развития/ Л.С. Лобанова // Наука и наукознавство. – 2012. – №3. – С. 148-161.
17. Статистичний щорічник України за 1995 рік. – К.: Техніка, 1996. – 378 с.
18. Мороз, О.Г. Думки, концепції, дії / О.Г. Мороз. – 2-ге вид., доп. – К.: Авокадо, 2005 – 140 с.
19. Сидоренко О.Л. Приватна вища освіта: шляхи України у світовому вимірі. – Х.: Основа, 2000 – 256 с.
20. Статистичний щорічник України за 2003 рік. – К.: Консультант, 2004. – 632 с.
21. Вища освіта в Україні: відповіді на виклики часу // [www.mon.gov.ua](http://www.mon.gov.ua).

22. Статистичний щорічник України за 2007 рік. – К.: Консультант, 2008. – 622 с.
23. Мета реформ у вищій школі – якість і доступність освіти: Доповідь Міністра Івана Вакарчука на розширеній підсумковій колегії Міністерства освіти і науки України, 2 квітня 2009 р. // [www.pravda.com.ua/news/2009/4/27/93927.htm](http://www.pravda.com.ua/news/2009/4/27/93927.htm).
24. Сидоренко О.Л. Приватна вища освіта: шляхи України у світовому вимірі / О. Л. Сидоренко. – Х.: Основа, 2000. – 222 с.
25. Кремень В. Освіта і наука України. Шляхи модернізації / В. Кремень. – К.: Грамота, 2003. – 216 с.
26. Винницький М. Впровадження третього циклу вищої освіти – ключ до успіху Болонського процесу / М. Винницький // Вища школа. – 2009. – № 3. – С. 20–27.

**Непорозний В. А. Кадровий потенціал учреджень НАН соціогуманітарного профіля (1990-2010 гг.)**

*В статье исследуется кадровый потенциал учреждений НАН социогуманитарного профиля отечественной науки (1990-2010 гг.) Определяется количество лиц, обеспечивающих функционирование заведений НАН Украины социогуманитарного направления и возрастная структура кадров. Рассматривается влияние ухудшенного материального обеспечения академических учреждений со стороны государства на сокращение количества исследователей социогуманитарного профиля в Украине и снижение качества проводимых ими исследований. Рассматривается формирование нового поколения исследователей для которых характерно владение языками и пользования современными средствами научной коммуникации. Исследуются как положительные, так и негативные моменты процесса интеграции национальной системы подготовки и аттестации научных кадров в западноевропейскую и результаты ее функционирования на практике.*

**Ключевые слова:** научные кадры, аспирантура, докторантура, научный потенциал, Национальная академия наук Украины, высшее учебное заведение.

**Neporozniy V. A. The staff capacity of NAS institutions of sociohumanitarian profile (1990-2010).**

*The paper investigates human resources agencies NAS of sociohumanitarian profile domestic science (1990–2010). Specifies the number of persons engaged in the operation of establishments NAS sociohumanitarian trends and age structure of the frames. The impact of the degraded material support academic institutions by the state to reduce the number of researchers in the social and humanitarian profile of Ukraine and reduced quality of their research is examined. The formation of a new generation of researchers that are characterized by knowledge of languages and the use of modern means of scientific communication. Both positive and negative aspects of the integration process of the national system of training and certification of scientific personnel in the Western European and the results of its operation in practice are explored.*

**Keywords:** scientific staff, postgraduate, doctoral, research potential, the National Academy of Sciences of Ukraine, higher education institution.

УДК 930.253(447)

М. Ю. Кулініч

## ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНОЇ АРХІВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ТА НАУКОВИХ ІНСТИТУЦІЙ У СФЕРІ РЕСТИТУЦІЇ І ПОВЕРНЕННЯ АРХІВНОЇ УКРАЇНІКИ

*У статті розглядається реалізація державної політики України щодо повернення архівної україніки внаслідок співпраці Державної архівної служби України та державних академічних установ. Подається огляд поступового процесу створення та формування нормативної, теоретичної та методичної бази, а також налагодження міжнародного співробітництва для виявлення, обліку та повернення архівної україніки. Зазначається, що історичне значення та науковий потенціал вивчення архівної україніки стали причиною виокремлення її в окремий науковий напрям.*

**Ключові слова:** державна політика, архівна україніка, Державна архівна служба України.

Із здобуттям Україною незалежності стала можливою поставка питання про збереження, повернення та запобігання розкраданню національної історико-культурної спадщини, а також про об'єднання архівного багатства на території незалежної суверенної України. Особливої актуальності ця проблема набула із початком національного відродження, що включає в себе поглиблене усвідомлення самобутності української культури та особливостей історичного розвитку країни, проблеми збереження та розвитку національної культури, традицій, мови, відновлення історичної пам'яті, повернення забутих імен видатних українських діячів та утвердження національної свідомості та самосвідомості народу України.

Джерельну базу вивчення діяльності Державної архівної служби України в напрямку впровадження державних ініціатив щодо повернення архівної україніки становлять рішення Колегій та розпорядчі документи Держархівслужби, а також академічні державні програми та проекти, які окреслюють теоретичну та методичну основу процесу виявлення та повернення архівної україніки. Важливе інформаційне значення мають ресурси мережі Інтернет, зокрема Офіційний веб-портал Державної архівної служби України, який містить дані про різновекторну роботу Держархівслужби.

Історіографічне вивчення окремих аспектів проблеми відображене у працях відомих українських архівознавців В.Лозицького, Г. Боряка, Л.Дубровіної, О. Соханя, в яких висвітлено процес створення, розробки та впровадження академічної державної програми "Національна архівна інформаційна система (НАІС) "Архівна та рукописна Україніка", а також окреслено головні положення концепції комп'ютеризації